

УДК 821. 512.

ПРИРОДА, КАК ЛИТЕРАТУРНОЕ СРЕДСТВО, В РОМАНЕ ДЖЫНГЪЫЗА ДАГЪДЖЫ "ОНИ ТОЖЕ БЫЛИ ЛЮДЬМИ"

Акиева А. З.

ТНУ имени В. И. Вернадского
E-mail: qirim.qizi17@gmail.com

Меселе. Джынгъыз Дагъджы – омюр бою Ватандан тыш мемлекетлерде иджат эткен кырымтатар язиджысыдыр. Шунунъ ичюн кырымлылар, Туркиедеки джемааткъа коре, онынъ иждадынен бироз зайыфча таныш олгъан. Бугуньки кунде Джынгъыз Дагъджынынъ бир сыра эсерлери аля даа кырымтатар тилине терджиме этильмеген. Афсус ки, кырымтатарджа нешир этильген эсерелер олса да, оларнынъ тек уфакъ кысмы талиль этилип, халкъ кутълесинде айданлатылды. Амма, шубесиз ки, бу язиджынынъ романларны – дикъкъаткъа ляйыкъ олгъан эсерлердир. Илък зевля, оларны кырымтатарлар бильмек ве окъумакъ керектир.

Тедкъикъат макъсады – окъуйдыжыны Джынгъыз Дагъджынынъ энъ мешур эсерлерден бири олгъан – «Олар да инсан эди» романы иле таныш этеркен, айрыджа эсерде тасвир олунгъан табиат васталарында токъталып, оларнынъ къараманлар иле олгъан багъны косътермектир. Ишимде, язиджы табиатнен къулланылып, окъуйдыжыгъа озъ къараманларынынъ бедий образларны теренден анълаткъаныны айдынлатмагъа тырыштым. Бундан да гъайры, о девирде олып кечкен адисе-вакъиаларнынъ ве баш къараманларнынъ арасында усталыкънен кечирильген мувазини къайд этмеге арекет эттим.

Къоюлгъан макъсаткъа иришмек ичюн невбеттеки иш узеринде токъталмакъ керек:

- Джынгъыз Дагъджынынъ омюр фаалиетини олдукъча магъбул шекильде огренмек;

- «Олар да инсан эди» романында тасвир олунгъан ерлернинъ тарихынен тафсиятлыджа таныш олмакъ;

- Эсерде баш къараманларнынъ ички дюньясыны анълатмакъ ичюн къулланылгъан табиат васталарны тапып, оларны талиль этмек.

Тедкъикъатнынъ мевзусы – Джынгъыз Дагъджынынъ эдебий услубининъ хусусий чизгилеридир. Окъуйдыжыгъа о девирде муим олгъан арекет ве адиселерни анълайышлы тильде ве чокъ гузель шекильде айдынлатылувыдыр. Бу эр шей, шубесиз, кырымтатарларгъа озъ тарихыны бильмек ичюн яхшы бир фырсааттыр.

Ишнинъ кетишатында Исмаил Гаспринский адына кырымтатар кутюпханеде олгъан малюматлар узеринде токъталдым. «Йылдыз» междмуасынынъ бир къач санларында чыкъкъан «Олар да инсан эди» романнынъ ве, нисбетен якъында нешир этильген «Хатыраларда Джынгъыз Дагъджы» (Язиджы озъ къалеминен) китаптаки малюматларнынъ талилинен огъраштым.

Джынгъыз Дагъджы, 1920 сенеси мартнынъ 9-ында Гурзуф къасабасында дюньягъа келе [13, 168]. 1932 сенеси Акъмесджитке коче, анда орта тасильни алып,

оқувыны девам этмек ичюн Къырым педагогик институтынын тарих болугине кире. 1940 сененин сонъунда арбий хызметке чагырыла, сонъра дженк, эсирлик, топлама лагерлер. 1946 сенесинден башлап, Лондонда яшады. Лондонда, 2011 сени сентябрь 22 куню Джынъыз Дагъджи вефат этти. Къырымнын Къызылташ коюнде дефн этилды.

«Мубарек топракъ, сенин кунешинин астында эр шейнин гузель ола, инсанларын да...».

Бутюн роман девамында биз халкъымызнын топракъкъа олгъан севгисини коремиз. Языджи топракънен васта оларакъ къуллана ве буюк усталыкъ иле баш къараманнын топракъкъа, ана юртуна севгисини айдынлата. Мисаль оларакъ романдан бир къач сатырны кетирем:

«Топракъ оларны эзе, оларгъа бинь бир тюрюлю мешакъатлар чектире, оларны ольдюре, амма олар кене де эр шейден чокъ, кендилеринден де зияде, бу топракъны севе эдилер. Оларны бу топракътан айыраджакъ ич бир къувет ёкъ эди. Олар бинь йыллардан берли бу топракъта яшап кельдилер ве яшайджакълар; ипрангъан, ёргъун вуджутларыны бу топракъларнын тюбюне комеджек, анджакъ о заман джанларыны кокке, кокнинь сюкют ве раатына теслим этеджек эдилер» [2, 17].

Халкъымызнын ишкирлигини, арекетченлигини Джынъыз Дагъджи бизге топракъкъа олгъан мунасебети иле косътермеге арекет эте. Койлюлер топракъларыны чешит къаст этювлерден къорчаламакъ ичюн джанларыны бермеге азырлар:

«Ичи ичине сыгъмай, юреги санки бир эскендже ичинде, юмрукълары сыкъыла, богъазына къатты бир шей келип тыкъыла: «Валлайи, парчаларым, пычагъымнен догъарарым. Ким де-ким топрагъыма кирсе, башыны балтанен урып, аттырырым!» – деп тюшюнди Бекир» [4, 78].

«Келинкъая бизимдир, оны бизден тутып алмакъ ич кимсенин акъкъы ёкъ эди. Амма алдылар. Бугунь мен, ташкъа чевирильген келин киби, ичимде Келинкъаянын сагъыр инъильтилерини эшитем» [12, 8].

Романнын биринджи саифелеринде биз Джынъыз Дагъджынын энъ севимли къаялардан бири олгъан, Келинкъаянен таныш оламыз:

«Айше токъталгъан ерден бакъсань тѣпенин кенарындаки бу ёл адамнын башы узеринде, дерсинь, тыпкъы бир раф киби асылып тура эди. Бунын айретленледжек ери шунда ки, Айшенин булундыгъы ёлнен тѣпенин четиндеки ёл арасында бир къая бар эди: къаянын ашагъы къысмы къырмызы, усть тарафы къуршун киби кок эди. Къаянын усть къысымынын чевре-четини дюльбент киби индже бир беззлыкъ саргъан. Къызылташлылар бу къаягъа Келинкъая дер эдилер» [2, 35].

Айны бу къая, бизим фикримизге коре, севги ве яшлыкъ темселидир. Шунинь ичюн, эсернин ильк саифелеринде Келинкъаянын янында биз генч, алчакъ гонъюлли къызны – Айшени коремиз. Айше – назик, яш, дюльбер къыз, онын юрегинде севги дуйгъусынын тамчылары пейда олмагъа башлай. Эр кунь къаягъа келип, тюшюнджелерге дала, акълында хаял къура, озь келеджеги акъкъында фикир юрсете.

«Айше эр саба Мачикни чобангъа айдар экен, бу ерде токътар, кунеш ышыкълары алтында учурумлар ренктен ренкке кирер экенлер, къаягъа дѣнген келинге

бакъмакъны пек севе эди. Келиннинъ артыкъ, таш кесилип къалгъан сонъ бир даа тириледжегине шубеленир, амма кене де токъталып Келинкъаягъа бакъар, ичинден: «Аллахым, оны тирильт ве завалы чобангъа бер!» – деп дуа этер» [2, 35].

О заман Айше Аллахтан келинни тирильтип, чобангъа бермесини истегенде, бельки де, озю акъкъында тюшюне эди. Яни, мында Келинкъая бир васта оларакъ ишлетиле. Айше де о келин киби омрюни озъ севгилисинен багъламагъа истей. Амма бу келинлернинъ такъдирлери де бирдир, яни бу къая – Айшенинъ фаджиалы омюрнинъ темсилидир. Романнынъ невбеттеки саифелеринде, бизим фикримизге коре, Айше бу къаягъа бакъып, ташкъа дёнген келин киби олмакъны истейджек. Чюнки о келин, озъ намусыны сакъламакъ ичюн, севмеген йигитке бармамакъ ичюн таш олды.

Шимди исе къыз эеджан дуймакъта, онынънен берабер, санки, Къызылташнынъ табияты да бу севги муитте ачыла, чечеклеше. Языджи табиятнен къызынынъ ички дюньясыны айдынлатмакъ ичюн къуллана:

«Къушларнынъ чивильдешмеси, кунешнинъ алтын ышыкълары, денъиз, кой ве аят мавы кокнинъ астында ойле гузель, ойле хош эди ки, Айшенинъ яш къальбини ойле де бир саргъан эди ки, бутюн бу эеджанны текмек, къуванмакъ ихтияджынен бир шейлер япмакъ истей эди. Чапмакъ, къычырмакъ, яхут ерге ятып, топракъны, аятны атешин дудакъларынен опьмек...» [2, 41].

«Олар куньдюзнинъ ве кунешнинъ, сыджакъ ве сувукънынъ, къар ве аязнынъ, ягъмур ве рузгярнынъ балалары эдилер».

Табият языджинынъ, къараманларнынъ образларыны айдынлатмакъ ичюн, биринджи ярдымджысыдыр. Койге эки ят инсан кельгенини къызылташлылардан эвель айны шу табият сезе бильди. Яни, языджи, табиятнынъ денъишмесинен инсанларгъа ишмар этмеге тырышты. Олар ичюн энъ агъыр вакъытларда языджи васта оларакъ табиятны ишлетип оларны, санки, эвельден тенбийлемеге, телекюлерден сакъламагъа тырыша. Иван Айшеге уджюм эткен куню, ава, дерсинъ, хавфыны дуймакъта эди:

«Бирден Дегирменкойнинъ артындан толу демир ренкине, къырмызыгъа ошап кельген бир башкъа явуз булут котерильди, къыврыларакъ кечитке ятты, рузгярларгъа къарышып, къыврыла-къыврыла кунешнинъ юзюни къапатты. Эки явуз булут эки яман аскер киби Романкъошнынъ устюнде къаршы-къаршыгъа келип турдылар. Кунеш сёнди, рузгярлар сусты. Къаршы-къаршыгъа тургъан эки адждера булутнынъ арасында сим-сия, кучюк-кучюк булут парчалары бинълернен къаргъалар киби Къызылташнынъ устюне учуштылар. Сонъра уджюм башлады. Булутлар токъуштылар, мутхиш агъызларыны ачтылар, бири-бирилерине къырмызы тиллерини косътердилер... ве кок гудюрдеди» [5, 34].

Айше Къызылташнынъ баласы эди, о, омрюнинъ ильк саниелеринден бу койнинъ авасы иле нефес алды, ильк адымларны бу топракъгъа атты, озъ сырлы ойларыны, арзуларыны мындаки озенлерге айтты. Озенлер дикъкъат иле динълеп, къызынынъ бутюн дертлерини сув иле алып кеттилер. Шимди де, бу вахшийликтен сонъ, онъа теселли бермеге, юрек аджысыны йымшатмакъ истей:

«Ягъмур тынды. Денъизден эскен къуру, сыджакъ рузгярлар Айшенинъ ченгелерине текюльген сачларыны охшайлар» [5, 38].

«Къаранлыкъ сабагъадже Айшени дингъледи, Айшенинъ асретини чеккен киби ёргъун чамларгъа буздан чечеклер такъы чекильди...» [10, 17].

Кала Мала Иваннен койге адым аткъанынен къызылташлыларнынъ аяты бир фаджиагъа чевириле. Джынгъыз Дагъджы озь аятыны тасвир эткенде, дей ки, бу вакъытта Къызылташ бам-башкъа ола. Къомшу къомшуны, сой союны танымай. Асырлар девамында къурулгъан яшайыш бир-эки ай ичинде дарма-дагъын ола. Бу вакъианнынъ микъясни косътермек ичюн, яzydжы кене де табиаткъа мураджатта булуна:

«Иван бу койге аякъ басмасынен койнинъ авасы ава, суву сув, адамлары адам олмады. Эр шей денъишип башлады: айванлар, адамлар, ёллар, тарлалар. Топракъ да, кок да бам-башкъа олды. Язнынъ ортасында ягъмурлар ягъа, дели боранлар эсе, къыш башында тарлаларда иш биткен девирде кокте кунеш орталыкъны якъып къавурмакъта» [6, 3].

Шу ерде табиат биле даянып оламады, зельзеле юзберди. Санки, инсанларны уятмакъ, козьлерини ачмакъ истеди:

«Дагълар текрар гудюрдеди. Эвлер, адамалар думанлар ичинде бири-бирине къарыштылар. Йыкъылгъан, девирильген къаяларнынъ, гудюрдилернинъ, дагъларнынъ дев сеслери ичинде феръядлар, инъильтилер эшитильмей эди. Имдат ёкътыр» [7, 11].

бизим фикримизге коре, бу зельзеле инсанларгъа бир ишмар киби ёлланылды. Къара куньлернинъ башланмасыны бельгиледи. Буюктен-буюк фаджиалар тамам небеттеки куньден башлана. Оларнынъ къокъусы атта авадан дююлмакътадыр. Къызылташлылар бири-бири артындан топракъкъа бериле: Ремзи, Бекир, Сабри, Чиленгир, Энвер...

«Артыкъ кимсе Аювдагъгъа Аювдагъ демей, Келинкъаянынъ ады анъылмай, къаянынъ учурымына япышкъан дегирменкойлю заваллы таш келинни кимсе коръмей. Топкъаянынъ, Яманкъаянынъ, Чаталкъаянынъ адларыны кимсе бильмей» [11, 23].

Нетидже. Бу тедкъикъат узеринде чалышкъанда, анъладым ки, Джынгъыз Дагъджы, керчектен де, озь ишининъ устасыдыр. Омюрнинъ буюк бир къысмыны четэльде яшаса да, о, Къырым ве къырымтатарларнынъ озьгюнлигини пек индже косътере. Айрыджа къайд этмек керек ки, озь эсерелеринде, хусусан «Олар да инсан эди» романында, яzydжы буюк бир усталыкънен табиат васталарынен къуллаана. О, бу бедий васталарнен къулланыркен, баш къараманларнынъ ички дюньясыны бизлерге теренден анълата. Ич бир шубе къалмады ки, Джынгъыз Дагъджынынъ эсерлеринде табиат пек муим роль ойнай. Ве тамам онъа мураджаат этип, яzydжы бизге о девирде олып кечкен адиселер акъкъында тафсиляты суретте малюмат бере.

Илериде биз Джынгъыз Дагъджынынъ эсерлери боюнджа ишимизни девам этмеге ниетленемиз. Чюнки бугуньки куньде онынъ эсерлеринден тек уфакъ бир къысмы талиль этильгендир. Тюшюнемиз ки, бойле тедкъикъатлар окъуйыджыда меракъ уяндырып, онъа эсернинъ манасыны теренден анъламагъа ярдым этер. Шу-бесиз, онынъ романлары тамам ойле, яни теренден огренмек керек.

Эдебият:

1. Дагъдгы Дж. «Onlar da insandi» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы. – Станбул: Отюкен, 2010. – 459с. – ISBN 978-975-437-004-4.
2. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1992 – №5-6 – 9-53с.
3. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №1- 127-160с.
4. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №2 – 52-95с.
5. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №3 –15-63с.
6. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №4 – 3-51с.
7. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1993 – №5-6– 3-40с.
8. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №2 –3-34с.
9. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №4 –3-42с.
10. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №5 –3-24с.
11. Дагъдгы Дж. «Олар да инсан эди» [роман]. / Джынгъыз Дагъдгы; [Ю. Кандымнынъ терджимеси] – Йылдыз. – 1994 – №6 –3-31с.
12. Дагъдгы Дж. «Джынгъыз Дагъдгы в воспоминаниях» (Пером самого писателя) [Электронный ресурс] / Джынгъыз Дагъдгы; [пер. с турецкого А. Эмирова] – Режим доступа к книге: <http://www.emirova.com/translations/dagci/dagci-soderzhanie.html>. – Название с экрана
13. Къуртумеров Э. Э. Къырымтатар иджрет эдебияты/ Къуртумеров Э. Э, Усеинов Т. Б, Харахады А. М. – Симферополь: 2002. – 168-188с.

Акиева А. З. Природа, как литературное средство, в романе Джынгъыза Дагъдгы "Они тоже были людьми" / А. З. Акиева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 1, ч. 1. – С. 225–230.

Первоначальной идеей написания данной статьи является анализ романа «Они тоже были людьми» известного крымскотатарского писателя Джынгъыза Дагъдгы. В результате проведенной работы было найдено множество художественных средств, использованных автором в написании романа. Цель данной работы – обозначить в произведении место природы, как художественного средства, отдельно отметив её связь с героями романа. В статье дается краткая информация о жизни и деятельности Джынгъыза Дагъдгы. Далее говорится непосредственно о романе «Они тоже были людьми». Основная часть статьи затрагивает анализ использованных в романе художественных средств, главным из которых является природа. В романе прослеживается варьирование в применении данного литературного средства. В процессе изменения событий, характеров героев, изменяется и линия природы. В статье указаны отрывки из романа, которые доступно раскрывают суть данной темы.

Ключевые слова: Джынгъыз Дагъдгы, анализ, роман, герои, природа, художественное средство.

Акієва А. З. Природа, як літературний засіб, в романі Джинг'иза Даг'джи "Вони теж були людьми" / А. З. Акієва // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 1, ч. 1. – С. 225–230.

Початковою ідеєю написання даної статті є аналіз роману «Вони теж були людьми» відомого кримськотатарського письменника Джинг'иза Даг'джи. В результаті проведеної роботи було знайдено безліч художніх засобів, використаних автором у написанні роману. Мета даної роботи – позначити у творі місце природи, як художнього засобу, окремо відзначивши її зв'язок з героями роману. На початку цієї статті надається коротка інформація про життя і діяльність Джинг'иза Даг'джи. Далі йдеться безпосередньо про роман «Вони теж були людьми». Основна частина статті охоплює аналіз викори-

станих у романі художніх засобів, головним з яких є природа. У романі простежується варіювання в застосуванні даного літературного засобу. В процесі зміни подій, характерів героїв, змінюється і лінія природи. У статті вказані уривки з роману, які доступно розкривають сутність даної теми.

Ключові слова: Джинг'из Даг'джи, аналіз, роман, герої, природа, художній засіб.

Akueva A. Z. In the novel, Cengiz Dagdzhy "They, too, were human" nature, the literary agent / A. Z. Akieva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 1, part 1. – P.

The original idea of writing this article is to analyze the novel "They, too, were people" known Crimean Tatar writer Dzhyngyz Dagdzhy. As a result of this work it was found many artistic means used by the author to write a novel. The aim of this work – the place designated in the product of nature as art medium, separately noting its relationship with the characters of the novel. The first part of the article provides a summary of the life and work Dzhyngyz Dagdzhy. Further says about "They, too, were men. " The basic part concerns the analysis used in the novel, the creative chief of which is nature. The novel traces the variation in the application of the literary agent. In the process of changing events, the characters, changing the method of using nature as a literary agent. In the article are excerpts from the novel, which is available reveal the essence of the topic. It was considered all the means of nature, earth, trees, sea, rocks. Their role in the novel has been confirmed sentences of the novel. They hid all the details of the writer of events. It should be noted that it is a fact of nature, like the art facility helps us to learn all the material accuracy described in the novel. In addition, the article includes a variety of photos that will help the reader to penetrate more deeply into the essence of the novel.

The article indicates that the writer's life is closely related to the description in the novel. We can say that the writer describes his life. Thus, he was able to give us all the experiences of the characters and was able to describe everything in minute detail. It is noted that the writing was really talented as repeatedly resorted to the use of nature, it opens up the characters available.

After reading the novel "They, too, were the people", we mean that the writer's lifelong dream of returning to the Crimea. However, with this article, it is clear that he returned to Crimea after death.

The article excerpts from the novel are set out in chronological order. That is, the reader can feel the exact line between events of the "before" and "after. " With the great talent of the writer describes the transition from a beautiful, peaceful life for fussy day that awaited by local residents. These points also confirmed fictitious passage

The article also indicates the relevance of the topic and conducted early research on which I rested while working on this novel. Before proceeding the study, I examined the materials of the Crimean Tatar Library named after I. Gasprinsky, a number of electronic publications. Including book Dzhyngyz Dagdzhy "In his memoirs. Pen of the writer. " It was this book helped me to plunge into the world of the writer and to fully understand exactly what he wanted to convey to the reader, showing the nature Gurzuf and Kyzyltash. It was also indicated future plans to work on creativity Dzhyngyz Dagdzhy. To finish the article I summed up the research.

Keywords: Dzhyngyz Dagdzhy, analysis, romance, heroes, nature, artistic tool.

Поступила в редакцію 01.03.2013 г.